

Institutt for medisinske basalfag, Universitetet i Oslo
ekspedisjon@basalmed.uio.no

Vår ref.: 2013/151 Dato: 27.01.2014

Vedrørende utleveringskrav av skjelettmateriale fra Pasvik

Bakgrunn

Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger har mottatt en henvendelse fra Institutt for medisinske basalfag ved Universitetet i Oslo (datert 02.09.2013), på bakgrunn av at de fra St. Georgs kirkeforening i Neiden, Den ortodokse kirke i Norge, har mottatt krav om tilbakeføring av Pasvik-skolters levninger (datert 07.06.2013).

Utgravingene av den østsamiske gravplassen på Gravholmen i Pasvik-elva fant sted i 1958 og 1959 fordi gravplassen ville bli ødelagt av en planlagt oppdemming av elva. Samisk-Etnografisk Avdeling og Arkeologisk Avdeling ved Tromsø museum besluttet da å foreta en faglig oppmåling og utgraving av stedet, og flytte skjelettene inn på "trygg" grunn.¹

Senere ble humanosteolog Johan Torgersen fra UiO tilkalt (antakelig fra Tromsø museums side). Han tok med seg 21 skjeletter tilbake til Oslo for nærmere undersøkelser. (Jf brev fra Universitetet i Oslo datert 02.09.2013.) På forhånd hadde ifølge Simonsen hans kollega Ørnulv Vorren fra Samisk-etnografisk avdeling ved Tromsø Museum innhentet samtykke til undersøkelsene fra skoltesamene i Sevettijärvi, men da under forutsetning av at skjelettene ville bli gjenbegravd etter undersøkelsen.² Skjelettene ble sendt tilbake og gjenbegravd, men noe skjelettmateriale fra 21 individer (20 kranier og noen lemmeknokler fra 16 individer) (kranier fra numrene 4736-4756) ble beholdt på Anatomisk Institutt. Det er dette som nå søkes returnert og gjenbegravd.

Slik utvalget tolker dagens situasjon, er det to spørsmål som må finne sine etisk forsvarlige svar: (1) Bør levningene etter utgravningene på Gravholmen tilbakeføres ?

¹ Jfr. Simonsen, Povl, 1959: "De dødes øy i Pasvikelva". *Ottar* nr. 22, 1959, og Simonsen, Povl, samt Vorren, Ørnulv, 1959: *Pasvikundersøkelsene*. Tromsø Museums Årsmelding 1959.

² Jfr. Simonsen, Povl: 1958. (Utgravningsrapport fra) *Gravholmen*, Vaggetem, S. Varanger pgd., Finnmark. Gravning 1958, leder: P. Simonsen.

(2) Bør levningene etter utgravningene på Gravholmen gjenbegraves? Gitt at dette ikke bare er en meget kompleks sak, men en sak der *hva* som er å anse som en etisk forsvarlig løsning langt på vei avhenger av *hvordan* man kommer frem til den, finner utvalget at våre råd først og fremst bør angå prosessen frem mot et svar på disse to spørsmålene. Det som følger, vil derfor være anbefalinger som angår hvordan man videre bør gå frem, samt konkretiseringer av hvilke etiske hensyn vi anser som vesentlige i denne prosessen.

Neiden-saken som sammenlikningsgrunnlag

Proessen rundt tilbakeføringen og gjenbegravelsen i Neiden, som fant sted i 2011, utgjør på enkelte måter en instruktiv parallell til den aktuelle henvendelsen om levningene fra Gravholmen i Pasvik. I andre henseender er kontrastene mellom de to sakene av større betydning. I det følgende går utvalget gjennom de momentene som synes vesentlige, med det formål å kunne gi anbefalinger om hvordan prosessen denne gangen kan gjennomføres best mulig. Utvalget tar selvsagt forbehold om at de opplysninger vi har basert oss på, medfører riktighet, og at det ikke eksisterer andre dokumenter som på avgjørende vis endrer hva som er å anse som relevante fakta.

Kort fortalt var bakgrunnen for Neiden-saken at Anatomisk institutt i 1915 foretok utgravning av skoltesamiske skjeletter i Skoltebyen i Neiden, til tross for motstand fra lokalbefolkningen. Formålet var å belyse spørsmål om den etniske identiteten til regionens førhistoriske befolkning, og å si noe om befolkningens "rase"-sammensetning, biologiske slektskap med andre folkegrupper og forhistoriske migrasjoner. Materialet inngikk i det anatomiske instituttets omfattende raseantropologiske forskning på samene.

På vegne av den ortodokse St. Georgs menighet, sendte i november 2006 forstander for den ortodokse kirken i Norge en søknad til bispedømmet i Hålogaland. Bispedømmet tok saken videre til Sametinget og Universitetet i Oslo (UiO), hvor skjelettmaterialet ble oppbevart. Universitetets egne retningslinjer for den samiske skjelettsamlingen (§ 9) tilsier at Sametinget har rett til å få utlevert det samiske skjelettmaterialet for annen oppbevaring/plassering enn ved Universitetet i Oslo. Formelt vedtak om utlevering skjer i så fall i Det medisinske fakultets styre. Sametingets vedtak var i tråd med tilrådingen fra den nedsatte arbeidsgruppen i denne saken: tilbakeføring og snarlig gjenbegravelse i Neiden. Seremonien ble gjennomført i 2011.

Proessen omkring Neiden-saken medførte kritikk rundt håndteringen av saken som ser ut til å kunne oppsummeres ved fem etisk relevante dimensjoner: representativitet, religiøs kontekst, utgravings- og forskningskontekst, juridisk rammeverk og spørsmålet om levningenes potensielle forskningsverdi. Gitt disse fem etisk relevante dimensjonene, har utvalget følgende fem knipper av anbefalinger for gjennomføring av en prosess i den aktuelle Pasvik-saken ("Anbefalinger på bakgrunn av sammenlikningen"). Etter seksjonen med disse anbefalingene, følger et sett anbefalinger som angår opprettelsen av en arbeidsgruppe som ramme for den videre prosessen henimot et legitimt og forsvarlig utfall (jf "Anbefalinger for den videre prosessens rammer", nedenfor).

Anbefalinger på bakgrunn av sammenlikningen

Punktene nedenfor er selvsagt formulert med forbehold om at dokumentasjonen og tolkningene av den er korrekte. Like selvsagt er det at betydningen av prosessen også innebærer at man må være åpen for at nye momenter, eller ny innsikt i hvilke momenter som anses å veie tyngst, kan komme for en dag underveis.

(1) *Representativitet.* Flere etterkommere hadde ikke ønske om umiddelbar gjenbegraving i Neiden-saken, men ønsket å utsette en gjenbegravelse for i mellomtiden å skaffe kunnskap om sine forfedre gjennom forskning på materialet, uten at dette skal ha blitt tillagt tilstrekkelig vekt.³ Enkelte skoltesamer har også uttrykt at de ikke oppfattet seg som representert av menigheten eller av Sametinget i Neiden-saken, og dermed at ikke alle parter ble tilstrekkelig hørt i denne saken.⁴

Erfaringene fra Neiden tilsier at det, som i Neiden-saken, bør holdes et åpent møte i nærområdet, annonsert god tid i forveien, der alle interessenter får anledning til å uttale seg. Prosessen bør videre legges opp slik at alle involverte parter forskjellige synspunkter blir hørt og inkludert, herunder relevante religiøse grupperinger, lokalsamfunnet, etterkommere og relevante forskermiljøer. Alle relevante argumenter og hensyn bør fremkomme i et referat, som arbeidsgruppen forholder seg aktivt til videre i prosessen.

Det kan være en god idé å inkludere en innledende del der det gis informasjon om skoltesamenes tradisjonelle levesett og religion, og om hvilke muligheter for innsikt som kan ligge i forskning på levningene.

Utvalget understreker i denne sammenhengen også betydningen av å unngå å bidra til et overforenklet bilde av sakens sider og av synspunktene til relevante aktører. Hva en person mener kan være beste løsning i denne saken, er ikke uten videre definert av hvorvidt man oppfatter seg selv først og fremst som forsker eller som skoltesame, for eksempel.

(2) *Levningenes religiøse kontekst.* Kravet om tilbakeføring i Neiden-saken ble fremmet av Den ortodokse kirke i Norge, men datering av levningene kan tyde på at enkelte av disse var gravlagt i en før-kristen kontekst. Det er derfor reist spørsmål om hvorvidt kristen gjenbegravelse var beste løsning.

Slik utvalget forstår sakens fakta, er det i Pasvik-saken slik at de faglige vurderingene tilsier at i hvert fall det meste av materialet stammer fra en kristen kontekst. Men manglende radiokarbondatering samt enkelte detaljer i rapporten fra utgravningene tilsier at man må være åpen for at noen av gravene har en før-kristen kontekst. Dette kan være relevant for spørsmålet om gjenbegraving av de aktuelle levningene.

³ 28. november 2007 undertegnet 11 skoltesamer et opprop der de ba om at levningene som hadde blitt fjernet fra Skoltebyen i 1915 skulle bli tilbakeført til Neiden.

⁴ Jf f.eks *Museumsnytt* nr 5/6 2008 (<http://www.museumsnytt.no/artikkel-arkiv/omdiskutert-gjenbegravelse-i-neiden>).

Utvalget vil i denne sammenheng minne spesielt om at spørsmålet om representativitet er relevant også i denne sammenheng. Sammenhengen mellom de menneskene levningene stammer fra, og de menneskene som i dag lar seg engasjere som berørte i saken, er kompleks. Den er så vidt utvalget forstår ikke utelukkende av religiøs art, men omfatter først og fremst skoltesamisk tilhørighet, og også slektskap.

(3) *Levningenes potensielle forskningsverdi.* I Neiden-saken var det ikke minst et ønske om å muliggjøre forskning på levningene som ble fremmet som begrunnelse for å utsette eller unngå gjenbegravelse. Utvalgets anbefaling som angår denne dimensjonen ved den aktuelle saken, begrenser seg i hovedsak til å minne om at også spørsmålet om forskningsverdi er et etisk relevant hensyn som fortjener fokus i en åpen debatt i denne saken, og at det ikke uten videre er slik at hensynet til respekt for skoltesamisk tradisjon og historie står i motsetning til hensynet til forskningspotensialet. Den forskningen som kan forventes å være muliggjort gjennom levningene, vil nettopp være forskning som bidrar til innsikt og engasjement når det gjelder den kulturelle rikdommen som skoltesamisk tradisjon og historie representerer.

Det ligger utenfor utvalgets ressurser å gjennomføre en fyllestgjørende evaluering av det forskningsmessige potensialet av de levningene som nå søkes tilbakeført og eventuelt gjenbegravet. Utvalget kan likevel bringe frem tre momenter som er relevante for dette spørsmålet. For det første, på et helt generelt grunnlag, er det slik at en vitenskapelig samling i utgangspunktet bør antas å ha potensiell vitenskapelig verdi, enten for dagens forskere eller gitt de forskningsspørsmål, muligheter og metoder som kan tilkomme i fremtiden.

For det andre, når det gjelder den samlingen som levningene fra Pasvik nå er en del av, er det slik at denne samlingen som helhet er blitt vurdert å være av vitenskapelig betydning.⁵

For det tredje, når det gjelder Pasvik-levningene spesifikt, er det så vidt utvalget kan forstå slik at disse levningene etter alt å dømme har et reelt forskningspotensial. Dette henger blant annet sammen med at levningene representerer en lang tidsperiode; at levningene har et entydig og begrenset opphavssted; at utgravningene i 1958 og 1959 ser ut til å være forsvarlig dokumentert ut fra tidens standarder; og at vi i dag ser tilkomsten av stadig nye og forbedrede metoder for å belyse så vidt forskjellige sider ved tidligere tiders levesett som kosthold, oppvekst, alder, slektskap, slitasje, sykdom og så videre. Det er ikke mulig å forutsi med sikkerhet hva man kan vinne av innsikt i et gitt tilfelle eller med et gitt materiale. Men det er grunn til å tro at levningene kan bidra til ny og viktig innsikt.

⁵ Denne bedømmelsen av DSS (De schreinerske samlinger) fremgår bl.a. av Stine Pedersens revisjonsrapport fra 2005 ("DSS har stor vitenskapshistorisk og forskningshistorisk verdi" [...] Det humanosteologiske materialet i DSS har likevel en meget stor vitenskapelig verdi for en rekke naturvitenskapelige, humanistiske og samfunnsvitenskapelige fagdisipliner" (s. 12). Dessuten i brev av 1/11-2000 (sak A 99/549 SFA/kmh) fra universitetsdirektør Saglie: "DSS har en vesentlig vitenskapelig verdi, både for kulturhistoriske/arkeologiske vitenskaper, de medisinske/biologiske vitenskaper, og for vitenskapsteori og -historie".

Gitt den informasjon utvalget bygger sin vurdering på, har vi også én konkret anbefaling som vil aktualiseres kun dersom Sametinget på grunnlag av den prosessen som arbeidsgruppen skal gjennomføre, konkluderer med at levningene fra Pasvik skal gjenbegraves. Utvalget anbefaler da at man først tar prøver av og dokumenterer levningene. Prøvene bør være avpasset med tanke på muligheten for fremtidig forskning, og oppbevares på forsvarlig vis. Utvalget ønsker samtidig å minne om at prøvetaking som er løsrevet fra konkrete forskningsprosjekt, med de spørsmål og den oppfølging slike prosjekter innebærer, ikke utgjør et fullgodt alternativ til forskning på det konkrete materialet, eller til bevaring av materialet i sin helhet med tanke på fremtidig forskning, når det gjelder det forskningsmessige potensialet.

(4) Utgravings- og forskningskontekst. Levningene fra Skoltebyen i Neiden ble fjernet på en klart uverdig måte, og motivert av raseforskning. Gravingen ble gjort uten tillatelse fra etterlatte og lokalsamfunnet, som i tillegg motsatte seg utgravingene.

En åpenbar kontrast mellom de to sakene er den klart uetiske rammen rundt utgravingene i Neiden. Utgravingene på Gravholmen, derimot, var en nødgraving foranlediget av forventet oversvømming av området. Dessuten tilsier utgravningsrapporten at det ble innhentet samtykke fra lokalbefolkningen i forkant av inngrepene.⁶ Både motivasjon og framgangsmåte er med andre ord i disse henseende forskjellige på en etisk høyst relevant måte.

Et etisk overtramp i Pasvik-saken er, hvis det medfører riktighet, at lokalbefolkning/etterkommere i Pasvik-saken ikke ble informert om at ikke alle levningene ble gjenbegravet. Forskerne beholdt et antall kranier og lemmeknokler ved Anatomisk institutt i Oslo til tross for en avtale med lokalbefolkningen om at samtlige levninger skulle gjenbegraves, og tilsynelatende uten at lokalbefolkningen ble informert om dette. Dokumentasjonen kan tyde på at også Tromsø museum var informert om dette forhold.⁷ Troen til de som var blitt gravlagt, som også i dag har en betydning blant deler av etterkommerne/lokalsamfunnet, vektlegger komplett begravelse av legemet som en forutsetning for gjenoppstandelse.

Dette tilsynelatende saksforholdet kan også ha relevans for vurderingen av hvorvidt levningene bør gjenbegraves, uten at utvalget vil konkludere i dette spørsmålet. Hvis bevaringen av deler av materialet ble gjort uten meddelelse om sakens fakta til lokalbefolkningen, og til tross for avtaler med lokalbefolkning som deres samtykke var basert på, kan det nemlig være rimelig å anse en gjenbegravelse i dag som en forsinket fyllestgjøring av en avtale inngått for over femti år siden. Dette er et spørsmål som bør stilles som del av prosessen.

⁶ Jf Povl Simonsens rapport for utgravningene i 1958, s 1.

⁷ Povl Simonsen skriver i rapporten for utgravningene i 1959 at "De deler av skjelettene som ikke hadde antropologisk interesse ble avlevert—for å bli gravlagt på Svanvik kirkegård". Dette tyder på at han var klar over at noe av materialet skulle beholdes ved Anatomisk institutt. At det i 1958-rapporten rapporteres om at man hadde forespurt skoltesamene i Sevetsejärvi, mens det i 1959-rapporten ikke nevnes noe om at man har innhentet noe slikt samtykke, gjør det mindre trolig at et slikt samtykke ble innhentet i spørsmålet om varig oppbevaring ved Anatomisk institutt.

(5) *Juridisk rammeverk.* Vedtaket om gjenbegraving ble påstått å stride mot kulturminneloven og Maltakonvensjonen.

Utvalget har ikke forvaltningsmyndighet mht de relevante lovene og avtalene, og finner det derfor ikke på sin plass å inkludere tolkningsforslag omkring uavklarte juridiske spørsmål som kan ha interesse i saken. Utvalget vil like fullt oppfordre til at arbeidsgruppen—primært for å sikre et forsvarlig og avklart resultat i dette tilfellet, men også med tanke på mulige fremtidige saker—som en del av prosessen samler og tilgjengeliggjør kvalifiserte tolkninger av hvilke implikasjoner som kan følge av relevante lover og avtaler. Så vidt utvalget forstår, er det især de følgende dokumenter som det kan reises spørsmål omkring i prosesser som denne, hva gjelder enten grad av relevans eller korrekt tolkning.

- Kulturminneloven
- Maltakonvensjonen
- Retningslinjene til The International Council of Museums (ICOM)
- Urfolkskonvensjoner⁸
- Midlertidige retningslinjer for DSS

Anbefalinger for den videre prosessen

Utvalget anbefaler at det som i Neiden-saken nedsettes en arbeidsgruppe med ansvar for å gjennomføre en åpen og inkluderende prosess der alle involverte røster blir hørt og relevante argumenter tas alvorlig. De åpenbare aktørene i denne prosessen er

- Sametinget, som i kraft av sin rolle som demokratisk og lovfestet institusjon representerer alle samers interesser i Norge og har rett og ansvar til å treffe den endelige beslutningen;
- De lokale siida-samfunn, som er de mennesker og miljøer som levningene kommer nærmest til å representere og som man må anta står i kontinuitet med de historiske og før-historiske individene både individuelt og som gruppe;
- Institutt for medisinske basalfag, som har ansvar for bevaring av levningene og representerer et forskerperspektiv på deres mulige verdi i dette henseende.

Gitt at det medfører riktighet at oppbevaringen i De schreinerske samlinger har sin bakgrunn i noe som best kan karakteriseres som et avtalebrudd, synes det for utvalget at det er oppfatningene til de lokale siida-samfunn som etisk sett utgjør de aller viktigste røstene i den prosessen som vi nå anbefaler. Etter konferering med Institutt for medisinske basalfag, som er den aktøren som har henvendt seg til utvalget, og med Sametinget, som i siste instans og på grunnlag av prosessen har ansvar for å bestemme hva som skal skje med levningene, anbefaler vi at Institutt for medisinske basalfag tar

⁸ Vi nevner FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter artikkel 27, ILO-konvensjon 169 og FNs erklæring om urfolks rettigheter.

det første initiativet overfor Sametinget til at de to i samarbeid står som formelt ansvarlige for den videre prosessen.⁹

En rekke andre aktører bør også vurderes mht relevans, enten fordi de representerer relevante enheter, eller fordi de på annen måte kan bidra til en opplyst og rimelig avveining og konklusjon. Blant annet bør det også avklares hvor geografisk bredt man finner det rimelig å gå ut, gitt at skoltesamer med historisk tilknytning til Pasvik lever også andre steder i inn- og utland. Blant andre sentrale aktører som bør høres/involveres, ved at man sikrer at deres røst blir hørt i prosessen (enten ved at de representeres i arbeidsgruppen eller på annet vis), er

- Sør-Varanger kommune
- Østsamisk museum
- Den ortodokse kirke (evt ved St Georgs menighet)
- Den norske kirke
- Tromsø museum - Universitetsmuseet

Denne listen er ikke ment å være uttømmende, men kun et heuristisk hjelpemiddel for på best mulig måte å sikre en god prosess.

Utvalget stiller seg til rådighet for arbeidsgruppen med innspill og råd, og er også forberedt på å bidra gjennom deltakelse i arbeidsgruppen hvis det er ønske om dette.

På vegne av Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger,

Anne Karin Hufthammer

Utvalgsleder, Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger

Hallvard J. Fossheim

Sekretariatsleder, NESH/ Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger

Kopi: Sametinget (samediggi@samediggi.no)

⁹ Utvalget forstår det slik at det ikke er endelig avklart ved Institutt for medisinske basalfag/Universitetet i Oslo på hvilket administrativt nivå man ønsker å behandle saken; utvalget legger opp til at Institutt for medisinske basalfag, som er henvender for vår vurdering av saken, tar dette ansvaret i den videre prosessen fra deres side. Utvalget finner det også mest hensiktsmessig at Institutt for medisinske basalfag som henvender videreformidler vår uttalelse til andre relevante aktører i saken.